

доступу: www.shevkin.ru/?action=Page&ID=376. – Загол. з екрана. – Мова рос.

6. Лузан П.Г. Активізація навчання студентів. – К.: Ред.-вид. відділ Наук.-метод. центру аграрної освіти, 1999. – 216 с.

7. Недодатко Н. Технологія формування дослідницьких умінь школяра. // Рідна школа. – 2002. – № 6. – С. 21 – 23.

8. Педагогічний словник [Ред.-упоряд. М.Д. Ярмаченко] – К.: Педагогічна думка, 2001. – 516 с.

9. Петровский А.В. Личность в психологии: парадигма субъектности. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512 с.

10. Поисковые задачи по математике (4 – 5 классы) / [Упоряд.: Ю.М. Колягин]. – М.: Просвещение, 1979. – 95 с.

11. Ротенберг В.С., Бондаренко С.М. Мозг. Обучение. Здоровье. – М.: Просвещение, 1989. – 239 с.

12. Цукерман Г.А. Опыт типологического анализа младших школьников как субъектов учебной деятельности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.portalus.ru/modules/psychology/. – Загол. з екрана. – Мова рос.

13. Чашечникова О.С., Карлаш О.В. Підвищення ефективності розвитку творчої особистості учнів класів гуманітарного профілю під час навчання математики // Педагогічні науки. – Суми: СумДПУ, 2006. – С. 219 – 228.

14. Чашечникова О.С. Развитие математических способностей учнів основной школы: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 1997. – 22 с.

15. Чашечникова О.С. Система компонентів творчого мислення, що можуть діагностуватися в процесі навчання математики // Дидактика математики: проблеми і дослідження. – 2004. – Вип. 22. – С. 81 – 87.

УДК 371.214.46: 94 (477): 908 (477)

О.В. Шрамченко

Сумський державний

педагогічний університет

НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КРАЄЗНАВЧОЇ СКЛАДОВОЇ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті розкриваються дидактичні та виховні можливості краєзнавчої складової у викладанні історії України у школі. Обґрунтовується важливість практичної реалізації навчально-виховного потенціалу краєзнавчих матеріалів у навчанні вітчизняної історії.

В статье раскрываются дидактические и воспитательные возможности краеведческой составной в преподавании истории Украины в школе. Обосновывается важность практической реализации учебно-воспитательного потенциала краеведческих материалов в изучении отечественной истории.

In the article didactic and educational possibilities of regional constituent in teaching history of Ukraine at school are revealed. The importance of practical realization of educational potential of regional materials in the studies of native history is proved.

Постановка проблеми. Перспективи розвитку українського суспільства потребують чіткого усвідомлення педагогами пріоритетів і цінностей особистісного становлення учнівської молоді. На сьогодні визначені основні

домінанти освітньої парадигми: гуманізація, гуманітаризація, національна спрямованість освіти [3, 13–15] та провідні напрями формування особистості як компетентного, активного, відповідального громадянина своєї держави. Вирішення цих завдань найбільш повно реалізується у змісті шкільного курсу історії України, зокрема шляхом включення краєзнавчої складової. Саме історія рідного краю визнана дієвим інструментом інтелектуального і духовного розвитку особистості у вітчизняній історико-педагогічній спадщині.

Аналіз актуальних досліджень. Одними з перших думку про освітньо-виховне значення краєзнавчих матеріалів у шкільному навчанні відстоювали педагоги-класики Н. Вессель, Д. Семенов, К. Ушинський. Вони стверджували, що навколишнє середовище дає вчителю «природний матеріал, який ніщо не може замінити» [1, 144] для всебічного розвитку здібностей дітей.

Такі погляди знайшли своє продовження у працях українських учених XIX – початку XX століття Г. Ващенко, Г. Врецьони, О. Духновича, О. Іванчука, В. Ільницького, О. Партицького, С. Русової, І. Ющишина та інших. Відстоюючи ідею національної школи, вони визнавали навколишнє середовище засобом формування національної свідомості, патріотизму, збереження історичної пам'яті, розширення світогляду, джерелом нових знань.

Найбільш повно навчально-виховне значення матеріалів місцевої історії в контексті вивчення вітчизняної обґрунтовують М. Грушевський та Н. Григоріїв у період національно-визвольних змагань 1917 – 1920 років. Історія рідного краю, на їхню думку, є не лише ключем до пізнання вітчизняної історії, але й засобом виховання в учнів історичної перспективи, наділення їх об'єктивними мірилами і критеріями [2, 186].

Важливі дослідження з цієї проблеми були здійснені в радянський період розвитку історичної освіти М. Борисовим, П. Бурдейним, В. Дарнішніковим, П. Івановим, Д. Кацюбою, М. Лисенком, І. Прусом. Обґрунтовуючи важливість використання краєзнавчого історичного матеріалу у процесі навчання, вони розглядали його як засіб посилення пізнавального інтересу, ілюстрації, «унаочнення наукових ідей», здійснення міжпредметних зв'язків. Виховний потенціал педагоги вбачали у формуванні патріотизму, комуністичних ідеалів, «інтернаціональних почуттів» тощо.

На сучасному етапі важливість використання історико-краєзнавчих матеріалів у контексті реалізації навчально-виховної функції історії доводять

В. Бенедюк, М. Варшавська, Т. Самоплавська, В. Струманський, О. Тімець, Я. Треф'як, М. Ходос, М. Шеремет та ін.

Значна увага до навчально-виховних можливостей краєзнавчих матеріалів не дає підстав говорити про достатню розробку цього питання. Ця проблема є актуальною особливо на сучасному етапі, коли здійснюється перехід національної освіти, у тому числі історичної, на новий зміст навчання, в якому краєзнавча складова відіграє одне з провідних місць. Але доводиться констатувати, що у практиці сучасної школи навчально-виховний потенціал історико-краєзнавчої складової використовується обмежено.

Мета статті – розкрити виховні та дидактичні можливості краєзнавчої складової у навчанні історії України.

Багатофункціональність краєзнавства стала детермінантою його запровадження у навчально-виховний процес як цілісної системи роботи школи. Дидактичний і виховний потенціал краєзнавчих матеріалів реалізується в низці дисциплін гуманітарного і природничого циклу, які забезпечують отримання знань про свою місцевість, регіон, країну в цілому. Сутність поняття «краєзнавчий матеріал» визначається як сукупність відомостей про природу, історію, економіку, культуру рідного краю, адаптованих до опрацювання їх на уроці учнями під керівництвом учителя [8, 33]. Найбільш повно вирішення навчально-виховних завдань забезпечує краєзнавча складова в межах вивчення історії України, де її головними елементами є соціально-політичний (населення, історичні постаті), економіко-природничий (географічне положення, природні умови, економіка), історико-культурний (історичне минуле, культурні надбання, традиції, звичаї) аспекти.

Досвід багатьох поколінь учителів історії доводить, що там, де краєзнавча складова використовується як засіб розвитку пізнавальної активності у школярів, учні широко обізнані з історичним минулим і сучасним життям своєї місцевості. Саме історико-краєзнавчий зміст навчального матеріалу допомагає ознайомити учнів із поняттям «малої історії», яка для них стає реальною і наочною. Ця реальність створює психологічний фон, який дає змогу школярам усвідомити «свою причетність до долі країни та відчутти відповідальність за збереження її духовних скарбів» [6, 155], сформувати логіку історичного пізнання та розуміння історичного процесу на конкретних прикладах місцевої історії. На основі історичних знань та історичного мислення учні мають

можливість оцінювати минуле і прогнозувати майбутнє.

Отже, краєзнавчий історичний матеріал у межах систематичного курсу вітчизняної історії є частиною, одним із проявів загального історичного процесу, складовою досліджуваного історичного явища чи події.

Краєзнавчий матеріал дуже результативно може використовуватись на уроках історії України в контексті освітньої, виховної, розвивальної функцій навчання. Розглянемо деякі дидактичні особливості використання місцевого матеріалу.

Включення краєзнавчої складової до систематичного курсу вітчизняної історії значно збагачує уявлення учнів про епоху, створює умови для розуміння і безпосереднього відчуття особливостей життя і побуту населення минулих століть, сприяє осмисленню історичної інформації на основі більш насиченого і конкретного фактичного матеріалу. Тим самим узагальнення, висновки стають більш ґрунтовними, розвивається вміння абстрактно мислити.

Краєзнавчий матеріал у шкільному курсі історії визнається важливим засобом наочності у викладанні. Так, К.Д. Ушинський відзначав, що наочне навчання полягає не в абстрактних уявленнях і словах, а в конкретних образах, що безпосередньо сприймають учні: «дитина мислить формами, кольорами, звуками, відчуттями... Дитяча природа вимагає наочності» [4, 61]. Учителю знаходить у свідомості школяра вже готові образи, на які спирається в навчанні. Головне призначення наочного навчання полягає в розвитку спостережливості, мислення і мови учнів, у залученні власного досвіду школярів, самостійних спостережень і роздумів над історичним минулим рідного краю.

Слід зазначити, що місцевий матеріал як засіб наочності у викладанні історії має свої особливості. Коли вчитель на уроці демонструє речові пам'ятки з історії краю, він має справу, як правило, з оригінальними пам'ятками. Такий наочний матеріал емоційно більш насичений, ніж звичайні друковані наочні посібники, перш за все тому, що він оригінальний, «справжній» (учні зазвичай знають, де, коли і ким він знайдений і науково опрацьований). Це можуть бути фрагменти глиняного посуду, кістяні голки, прикраси, монети тощо. Усе це можна уважно роздивитись, потримати в руках, що дає змогу уявити себе в реальних умовах минулого. Наприклад, вивчення теми «Початки людського життя в Україні» (7 клас) учитель може організувати у краєзнавчому музеї, де учні побачать макети поселень, знаряддя праці, прикраси тощо. Усе з розповіддю вчителя дозволяє краще проникнути в епоху, зрозуміти її особливі умови розвитку, уявити масштаби

суспільних трансформацій. Такий урок пробуджує інтерес учнів до історії, що значно підвищує якість знань з предмета.

Історико-краєзнавчий матеріал, включений до змісту нормативного курсу, може стати ефективним засобом розвитку самостійності мислення, перевірки усвідомленості та міцності знань в учнів. Розвиток самостійності мислення в учнівської молоді передбачає застосування таких методів роботи, які б активізували їх у процесі навчальних занять. Коли ми включаємо до змісту уроку історії України відомості з місцевої історії чи історичну довідку, чи уривок з документа або художнього тексту, ми тим самим активізуємо увагу учнів, змушуємо їх відійти від звичної схеми викладу матеріалу в підручнику, замислитись над новим фактичним матеріалом й осмислити його відповідно до знань із загальної історії, отриманих ними раніше. Такі прийоми навчальної роботи, як аналіз місцевих історичних документів, аналіз пам'ятників матеріальної культури вимагають від учнів ще більшої мобілізації знань, уміння вільно ними оперувати не за заданою схемою, а залежно від інформаційних можливостей конкретного історичного джерела.

Необхідно відзначити, що відомості з історії краю сприяють не лише поглибленню знань учнів з вітчизняної історії, але й можуть бути одним із засобів перевірки їх ґрунтовності. Роль місцевого історичного матеріалу як засобу закріплення і поглиблення знань із загального курсу історії України особливо рельєфно простежується під час навчальних екскурсій до краєзнавчих музеїв або до історичних пам'ятників. Головна цінність таких екскурсій полягає в тому, що, пробуджуючи інтерес учнів до минулого рідного краю, розкриваючи історію певного пам'ятника, педагог учить своїх вихованців самостійно спостерігати, аналізувати складні явища місцевого життя, робити узагальнення і висновки на основі своїх спостережень.

Особливо слід відзначити високий дидактичний потенціал історико-краєзнавчого матеріалу, зібраного самими учнями. У процесі краєзнавчих досліджень учні вчаться творчо і нестандартно мислити, формувати власну думку, системно вивчати певні питання, можуть виявляти нові факти, аргументи, відомості, уточнити деталі вже відомих явищ і подій. У контексті виховної функції уроків, під час пошуку у школярів формуються почуття гуманності, колективізму, громадянської відповідальності, поваги до історичного минулого. Захопившись пошуком, учень не просто відтворює те,

що засвоює, а навпаки, завдяки інтересу до об'єкта пізнання, власній активності він разом з педагогом на основі захоплення творчою діяльністю та багатства вражень розвиває себе. Краєзнавчо-пошукова діяльність є тією межею, де відбувається перехід від виховання до самовиховання, що проявляється в мобілізації суб'єктом внутрішніх резервів, спрямуванні їх на досягнення поставленої мети, а отже, у просуванні у своєму розвитку.

За констатованими даними, для використання на уроках з історії України учні можуть складати порівняльні, статистичні таблиці, графіки подій та явищ, діаграми, карти археологічних знахідок краю, краєзнавчі атласи, альбоми з фотодокументами, щоденники свідків подій, топонімічні словники, інформаційні довідники з відповідної тематики, робити підшивки місцевої преси тощо.

Учні можуть реалізувати свої творчі здібності за такими напрямками:

- створити літопис рідного краю, книгу пам'яті, альманах видатних особистостей регіону чи населеного пункту;
- проводити етнографічні, фольклорні, мистецтвознавчі дослідження;
- проводити генеалогічні пошуки як свого роду, так і родів знаменитих земляків.

На нашу думку, такими є дидактичні підстави включення краєзнавчого історичного матеріалу до нормативного курсу вітчизняної історії в загальноосвітній школі.

На сьогодні ідея краєзнавства є поширеною й актуальною у виховному історико-педагогічному полі, оскільки, краєзнавчий матеріал серед засобів виховання всебічно і гармонійно розвинутої особистості посідає одне із вагомих місць. Виховні можливості краєзнавчої складової розкриваються у засвоєнні світосприймання і психології, народної культури і менталітету народу України як одного з кращих досягнень національної і загальнолюдської культури; у розумінні того, що тільки покоління, сформоване на духовних надбаннях предків, зможе утверджувати нову духовність, творити культуру, продовжувати зберігати і розвивати культурно-історичні традиції, забезпечувати тим самим вічність життя свого народу [5, 124]. Поряд з тим усебічне вивчення природних, соціально-економічних умов та історичних особливостей рідного краю є одним із найдієвіших засобів формування активної життєвої позиції молоді на ґрунті поліаспектного сприйняття ними змісту національної ідеї, сприяє міцному й усвідомленому засвоєнню основ

наук, формуванню світогляду, вихованню високих загальнолюдських гуманістичних якостей, почуття громадянського обов'язку і відповідальності перед суспільством.

Місцевий матеріал у процесі вивчення історії України має високу виховну віддачу під час проведення краєзнавчих вечорів і конференцій, вікторин, олімпіад; в організації зустрічей з цікавими людьми; через випуск стінгазет, краєзнавчих альманахів тощо [7, 4].

Висновки. Отже, краєзнавча складова у навчанні історії України є тим засобом, що унаочнює, конкретизує, доповнює зміст нормативного курсу, формує ґрунтовні знання з предмета, сприяє активній пізнавальній діяльності школярів, спрямованій на опанування суспільного досвіду і культурних цінностей найближчого оточення, розвиває інтерес до історії в цілому. Набуття учнями знань з історії рідного краю є, на нашу думку, тією сходинкою, звідки відкриваються горизонти для опанування ієрархії особистих, національних, громадянських і загальнолюдських вартостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вессель Н.Х. Педагогические сочинения / Сост. В.Я. Струминский. – М., 1959. – 319 с.
2. Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть? – К.: Знання, 1991. – 240 с.
3. Державна національна програма Освіта. Україна ХХІ століття. – К., 1994. – С. 13 – 15.
4. Кузин Н.П. Воспитательное и образовательное значение применения краеведческого материала в преподавании истории СРСР // Преподавание истории в школе. – 1954. – № 2. – С. 55 – 68.
5. Обозний В. Краєзнавча підготовка вчителів: теоретичні і організаційно-практичні аспекти. – К., 2001. – 254 с.
6. Олійник Ю.В. Етапи патріотичного виховання учнівської молоді засобами історичного краєзнавства // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С. 153 – 158.
7. Струманський В.П. Педагогічна сутність краєзнавчої роботи учнів національної школи // Краєзнавство і туризм: освіта, виховання, стиль життя: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Херсон, (1 – 3 жовтня 1998 р.). – К.: Вид-во «Реформа», 1998. – С. 3-6.
8. Якименко С.І. Роль краєзнавчої роботи при формуванні світогляду молодших школярів // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С. 32 – 37.